

Діана Терребей,

Тернопільський національний
педагогічний університет ім. В. Гнатюка

Науковий керівник: канд. філол. наук, доц. Г. В. Бачинська

СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ ПРИЗВИЩ ШЕПЕТІВСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Важливим компонентом лексичного складу мови та об'єктом дослідження специфічної галузі мовознавства є власні назви. Саме їх багатство спричинило появу царичі імен, науки, що вивчає найменування, їх належність за народженням до певної національності, класу, місцевості та функціонування в суспільстві – ономастики (від грец. *onomastike* означає «мистецтво давати імена»).

Ономастика складається з певної кількості розділів, які виділяють відповідно до класів власних імен. Як особлива галузь існує антропоніміка – розділ ономастики, що досліджує власні іменування людей. Вона виникла наприкінці 50-х років ХХ століття. Родоначальником антропоніміки в Україні вважають Івана Франка, який у праці «Причинки до української ономастики» акцентував на тому, що особові назви є матеріалом вивчення як для філолога, так і для історика та етнографа.

Сьогодні науковці активно займаються вивченням антропонімів і особливу увагу надають прізвищам. Саме вони є наймолодшим класом власних особових назв, які пройшли довгий шлях історичного розвитку.

Мета нашої статті полягає у дослідженні лексико-семантичних особливостей сучасних українських прізвищ жителів Шепетівського району, визначити регіональну своєрідність українського антропонімікону й доповнити загальну картину української ономастики.

Прізвище – це додаване до власного імені й назви по батькові офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей або від

матері, при шлюбі від чоловіка до дружини й навпаки. Прізвища з'явилися в той час, коли люди почали поселятися великими групами, займатися різноманітними видами праці, продавати, мандрувати, привласнювати маєтки, одержувати титули. Основна ж частина українського населення – селянство – довготривалий час залишалися без прізвищ, оскільки більшість з них були кріпаками й проживали без юридичних документів.

Важливою частиною лексики, яка слугувала базою для утворення прізвищ, є власні церковно-християнські та слов'янські автохтонні імена. Крім того, до цих лексем мовознавець Галина Бачинська додає ще індивідуальні прізвиська пізнішого походження та апелюючи з особовим значенням, що характеризували денотата за його реальними ознаками.

У статті проаналізовано близько 100 прізвищ жителів Шепетівщини, які походять не лише від імен, а ще й характеризують зовнішні і внутрішні ознаки носія; в основах яких відображені знаряддя праці, предмети повсякденного вжитку; назви тварин і рослин, види їжі та продуктів харчування, одяг і взуття, абстрактні поняття.

Саме після прийняття християнства в церковних календарях вказувалось походження кожного іменування. Це давало змогу передбачити життєву долю носія. Церква забороняла називати дітей при хрещенні традиційними слов'янськими іменами. Особливої популярності набув прийом найменування дітей на честь святих, оскільки, за словами священнослужителів, тоді новонароджені одразу залучалися до релігії.

Чоловічих імен у церковних календарях більше, ніж жіночих. Дійсно, чоловічі основи складають 22 % всіх утворень, жіночі – 2 %. Прізвища утворювалися від повних, усічених, усічено-суфіксальних і суфіксальних варіантів імен у різному кількісному взаємовідношенні. Пропонуємо вам прізвища, утворені від **церковно-християнських чоловічих імен**: Афанасій (*Панасюк, Афанас'єв, Танащук*), Андрій (*Андрійчук, Андріюк, Андросюк, Андрухов, Андрєєв, Андрущенко*), Василь (*Василюк, Васильчук, Ващук, Васюк, Васільєва*), Григорій (*Григорук, Грищенко, Григорчук, Григоренко, Гришаєв*,

Грицюк, Гриневич, Гринюк, Гришков, Грищук, Гринчак, Грицай, Грень), Данило (Данилюк, Данильчук, Данильців, Даценко, Дацшин, Дацюк, Дашкевич), Дмитро (Дмитрук, Дмитрійчук, Мицюк, Мичко), Єфрем (Охрімчук, Охремчук, Охримова, Охременко), Іван (Іваскевич, Іванчук, Іванов, Іванцов, Івашкевич, Іващук, Іванюк, Іваньков, Іваницький, Ващук, Ващенко), Марко (Марчук, Маркевич, Марковська), Павло (Павлюк, Павленко, Павлова, Павлишин) та інші. Як бачимо, найпоширенішими є імена Григорій (13) та Іван (11).

Менш поширеними на території Шепетівського району є імена, від яких утворено всього по 1-2 прізвища: Адам (*Адамчук*), Антон (*Антонюк*), Богдан (*Богдан*), Дементій (*Демський, Демченко*), Дем'ян (*Дем'янюк, Дем'янчук*), Дорош (*Дорошко, Дорошенко*), Максим (*Максимчук, Максимишин*), Мартин (*Мартинюк, Мартинов*), Матвій (*Матвійчук, Матвієць*), Нестор (*Нестерчук*) та ін..

Деякі прізвища жителів Шепетівського району вказують на їх іншомовне походження. Найчастіше вони стосуються польських, єврейських, вірменських, тюркських запозичень. Польськими варіантами представлені прізвища: *Юськов, Юзюк* (від Юзеф); *Янишина, Янчик* (від Ян); *Якубчук, Якуб'юк, Якубівський* (від Якуб); *Бартосевич, Бартощук, Бартюк* (від Бартоломей). Вірменські варіанти імен засвідчені у прізвищах: *Арутюнян* (від Арутюн), *Погосян* (від Погос), *Міракян* (від Мірак). Єврейські варіанти імен зафіксовані у прізвищах: *Рафалюк* (< Рафаїл), *Бець* (< Бецик), *Цюзік* (< Цуриель). Прізвища, утворені від імен іншомовного походження свідчать про те, що на період їх створення на території Шепетівського району були різні коріння для їх поповнення.

Прізвищ, які походять від жіночих імен, мало, тому що іменування жінки в Україні рідко служили як офіційний засіб ідентифікації особи (наприклад, ім'я вдови, що сама виховує дитину). Від повних офіційних жіночих імен утворено прізвища: *Віркун* (>Віра), *Варварук* (<Варвара), *Ганзюк* (<Ганна), *Зінчук* (<Зінаїда), *Катернюк* (<Катерина), *Маринчук* (<Марина),

Маруньо (<Марія), Христіна (<Христина), Улянчук (<Уляна), Яніна (<Яна).
Усічені варіанти рідко використовувались у творенні прізвищ: Катрук (<Катерина), Гасюк (<Гася<Гафія), Пазич (<Пазя<Палажка).

Назви людей за родом діяльності, за їх внутрішніми та зовнішніми ознаками, за сімейним станом, за етнічною, територіальною, соціально та релігійною ознаками, назви міфічних істот представляє розряд **“nomina personalia”**. **Лексеми, що вказують на зовнішні ознаки людини:** Величко, Довгошея, Кучернюк, Лисак, Чубатий; **характеризують людину за її вдачею, характером, поведінкою:** Бабич (бабич – бабій – «той, хто дуже упадає за жінками»), Базалюк (базала – «неповороткий»), Байдюк (байда – 1) «ледар», 2) «незграбна жінка»), Дикий, Дикун, Забарний (забарний – «який бариться; повільний, неквапливий»), Забіяка, Канюка (канюка - попрощайка), Хитрий, Хитрук, Хитрун, Чмихунов (чмихати – «сміятися, усміхатися, видаючи глухі звуки носом, губами»), Шкабара (вказувало на неспокійний характер), Щирінський, Щиренко; **вказують на колір волосся та шкіри:** Білан, Рудик, Рудич, Рудківський, Світлишин (світлий – «не темного кольору»), Сірий, Смолюк, Смоляк (смолкий, смоляний – 1) який містить у собі смолу, 2) дуже чорний і блискучий (про волосся)); Червоний, Чорний, Чоренький, Чернюк, Черничко, Черняхівський; Ясінський, Ясніцький; **вказують на фізичні недоліки та людські вади:** Горбатюк, Горбач, Сліпчук, Тригубенко, Щербатий (щербина – «отвір у роті, що утворився на місці відсутнього зуба»); **характеризують ріст людини, розмір тіла та фізичну силу:** Величко, Довгаль, Довгий, Довгун; **характеризують красу, привабливість людини:** Гарнюк, Красюк, Красовський (красюк – «красень»), Ладчук (пол. ładny «гарний»), Нечипорук.

В розряді **nomina impersonalia** представлені прізвища, які сформувалися від слов'янських корінних імен та особистих прізвиськ, в основі яких лежить назва «не особи», а назви тварин, рослин, предметів та явищ навколишньої дійсності, абстрактна лексика. Як приклад згаданого класу пропонуємо такі прізвища: Бирка, Гайка, Наконечний, Колодочка, Барабан,

Басок, Баранчук, Кабанов, Котик, Котова, Бабак, Крисько, Медвідь, Медведєв, Медведчук, Голуб, Горобець, Конопляний Лебідь, Чижик, Шпак, Шулюк, Качка, Верес, Вільчук, Дубина, Борц, Бульон, Бриндзей (бриндза «овечий сир»), Капусняк, Макуха, Пундик

В антропоніміці є погляд, за яким апелятивні імена є базовими лексемами, котрі називали особу не лише за фахом, її посадою чи родом діяльності, але й за її місцем походження чи проживання, етнічною належністю, віросповіданням, соціальним станом, особливістю чи способом появи на території, де проживає. Серед цього класу пропонуємо прізвища *Боднар, Стельмах, Трачук, Кушнір, Ткачук, Шевчук, Рибак, Рибачук, Стадник, Терей, Крамар, Крамарчук Винник, Винокур та інші.*

На території Шепетівщини прослідковуються й прізвища іншомовного походження. Їх не багато, але теж потребують уваги. Поширеними є *Гончаров, Гордіков, Гутніков, Єсінов, Шеремета, Бахмацький, Гутар* (gut - добрий). Не знаходимо пояснення твірних основ таких прізвищ: *Бугира, Бурбела, Герега, Гирижук, Дзицюк, Керекеша, Кунявка, Кодан, Очкуч, Собан, Тойса*. Можливо, деякі із цих прізвищ утворені від особливих індивідуальних варіантів власних імен чи від старожитніх апелятивів, або ж частина запозичена з інших мов.

Отже, прізвище є знаком і кодом будь-якого роду. Це пам'ять народу, який творить історію, культуру і живе слово. Потрібно досліджувати походження своїх найменувань, цікавитися родовідом, оскільки в цьому простежується наша ментальність.

Список літератури:

1. Бачинська Г.В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину: монографія. Тернопіль: Вектор, 2015. С. 720.
2. Білецький А.О. Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу. *Ономастика*. Київ: Наук. думка, 1966. С. 3–50.
3. Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. Київ: Веселка, 1985. 242 с.

4. Демчук М.О. Слов'янської автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. Київ: Наук. думка, 1998. С. 171.
5. Жовтобрюх М.А. Про термін прізвища. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 82–86.
6. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32501/19-Zubko.pdf> (дата звернення: 21.04.2023)
7. Керста Р.Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять. *Питання історії української мови*. Київ: Наук. думка, 1970. С. 141–158.
8. Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ. *Українська мова і література в школі*. 1967. № 9. С. 19–26.
9. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наук. думка, 1966. 214 с.
10. Франко І.Я. Причинки до української ономастики. *Зібрання творів у 50 томах*. Київ, 1982. Т. 36. С. 391–426.

Чепак Зоряна,

Тернопільський національний

педагогічний університет ім. В. Гнатюка

Науковий керівник: канд. філол. наук І. Ф. Заваринська

БІБЛІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ У СКЛАДІ ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Фразеологізми, як особливий компонент мови, давно привертає увагу дослідників через його своєрідність за будовою та значенням, що відрізняється від слів і словосполучень. Фразеологія має вузьке і широке значення. Прихильники вузького розуміння словосполучень включають до їх корпусів лише діалекти. Широке розуміння фразеології дозволяє розуміти